

TIPOLOGIJA FRAZEOLOŠKIH PRENOVITEV V CANKARJEVIH PROZNIH BESEDILIH

Prenovitve so namerne in sobesedilno pogojene spremembe pomena in/ali oblike frazeologemov. Prikazana tipologija je izdelana na podlagi frazeološkega gradiva iz proznih besedil I. Cankarja. V njej so prenovitve razdeljene najprej glede na število posegov v izhodiščni frazeologem na enostopenjske in večstopenjske. V enostopenjskih prenovitvah so spremembe znotraj (sestavinske, skladske) ali zunaj frazeologema (povezovalnostne, sobesedilne). Merilo za ločevanje večstopenjskih prenovitev je razvidnost (sestavljene) oz. nerazvidnost (razstavljene) izpeljanih posegov. Križanjske prenovitve so sicer posledica več posegov, ker pa so hkrati tudi eden od temeljnih postopkov v večstopenjskih prenovitvah, so obravnavane kot poseben tip.

Phraseological alterations (renovations) are intentional and contextually conditioned changes of the meaning and/or form of a set phrase (of a phraseologeme). Their typology in the present article is based on the material compiled from Ivan Cankar's prose texts. First, the alterations are divided, with respect to the number of changes performed on the original phrase, into single-stage and multistage ones. Single-stage alterations involve changes within (componential and syntactic alterations) or outside of a set phrase (collocational and contextual alterations). Multistage alterations are divided according to whether the changes are apparent (composite alterations) or not (disassembled alterations). Blended alterations are an outcome of several changes, but they are treated as a separate type because they are also one of the basic procedures in multistage alterations.

1 Frazologija v umetnostnem besedilu. Vsaka jezikovna enota z lastnim pomenom ima dve osnovni sestavini pomena: denotativno (zaznamovalno) in konotativno (sozaznamovalno). V primerjavi z enotami v pravilnem jeziku¹ (Čermák 1985: 167, 175–177; prim. frazeologeme v razmerju do enobesednih ali prostobesednozveznih ustreznikov) so v frazeologemih mnogo izraziteje poudarjene sozaznamovalne pomenske sestavine. Zaradi tega je raba frazeologemov v vsakem besedilu, tudi v umetnostnem, stilno opazna. Zlasti za rabo frazeologemov v umetnostnem besedilu velja, da čeprav imamo višjo pogostnost frazeologemov lahko za znak bogatejšega in pomensko razplastenejšega jezika, njihova nizka pogostnost ne odraža izrazne revnosti; namesto frazeologemov pisec lahko izbere tvorbo lastnih metafor. Navedeno razmerje med pomenskimi sestavinami frazeologemov, ki se razlikuje od razmerja iste vrste pri nefrazeoloških poimenovanjih, omejuje preveliko rabo frazeologemov v besedilu. Čermák (1985: 230) ugotavlja,

¹ *Pravilni jezik ali jezik po pravilih* je definiran glede na povezovalnost prvin; v njem se prvine med seboj povezujejo po pravih oblikovnih in pomenskih kolokabilnostih (slov. povezovalnost). Nasprotno je oblikovna in/ali pomenska povezovalnost sestavin v frazeologemih najpogosteje anomalna (nepravilna, tj. ne po pravilih); zanje je značilna enopovezovalnost (monokolokabilnost). Enopovezovalna prvina je od frazeologema neoddeljiva in se tudi pojavlja zgolj v njem oz. v natančno omejenem številu frazeologemov. Prim. sestavino *kant*, ki se povezuje samo s *priiti na* v frazeologemu *priiti na kant*. Tudi frazeologem kot celota ima svojo povezovalnost. Ta je lahko odprta, omejimo jo intenzionalno, tj. z opisom, ali pa je omejena ekstenzionalno, tj. na preštevne prvine. Prim. *kaj* (abstr) *pade v vodo* (ne: kdo/kaj konkr); *pustiti na cedilu koga* (+člov) (ne: kaj konkr/abstr); *kdo skočiti si v lase* (oseba, dve ali več; ne: ena); *preliti kri za kogalkaj* (pomenke v *kaj* abstr imajo vrednotenjsko pomensko sestavino omejeno na 'pozitivno': ideje, ideali, domovina...). Prim. tudi Kržišnik-Kolšek (1987: 49–51).

da je besedilo bogato s frazeologemi že, če v njem stoji en frazeologem na 80–120 besed (besedilo z enim frazeologemom na deset in manj besed pa ne obstaja). Povedi iz samih frazeologemov ne obstajajo, kot *Moj drugi jaz je pustil na cedilu svojo boljšo polovico* 'Moj zelo dobri prijatelj je zapustil (v nesreči) svojo ženo' ali *Moja boljša polovica je naučila kozjih molitvic nočnega ptiča* 'Moja žena je ozmerjala sina, ki ponoči ne spi'. Nepovezovanost dveh ali več frazeologemov ni le posledica rabe ali praktičnostilističnih napotkov (že Aristotel /1982: 98–101/ svari pred kopičenjem »nenavadnih«, tj. ekspresivnih besed, metafor itd.), ampak so raba in praktičnostilistični napotki posledica preobloženosti takih izrazov (»nenavadnih besed«) s sozaznamovalnimi pomenskimi sestavinami.

Raba frazeologemov v nespremenjeni obliki je v besedilu opazna zlasti s svojo pogostnostjo. Drugače je, kadar tvorec frazeologem uporablja v spremenjeni pomenski ali oblikovni podobi. Tedaj namreč dobiva poleg sebi lastnih pomenskih sestavin še druge, zaznamovalne in sozaznamovalne, včasih celo nasprotno prvotnim. Take spremembe so v besedilu stilno še opaznejše, temeljijo pa na dejstvu, da sta oblika in pomen frazeologema podrejena normi. Normativna raba frazeologemov je težje določljiva zaradi obstoja variant in pretvorb na oblikovni ravni ter zaradi večjega deleža sozaznamovalnih pomenskih sestavin pa tudi zaradi napetega razmerja med pomeni sestavin in celovitim pomenom frazeologema (Molotkov 1977: 184, op. 1). Vse, kar otežuje normativnostno določanje frazeološke enote, povzroča napake v njeni rabi (napačna raba frazeologemov je pogostejša kot napačna raba besed), hkrati pa odpira možnosti za ustvarjalno poseganje vanjo. Ustvarjalni posegi v pomen in/ali obliko frazeologema so za razliko od napak v besedilu funkcionalni, kot stilni postopek pa so bili opaženi v frazeologijah² in v literarni teoriji.³

Od frazeoloških napak in funkcionalnih posegov v frazeologeme je treba ločevati zgodovinskorazvojno pogojene spremembe, ki so odraz in posledica spremenljivosti jezikovne norme v času.⁴ V besedilu imajo lahko dvojno vlogo: vanj

² Prim. npr. N. M. Šanskij (1963: 134–148), J. Mlacek (1977: 89–98), A. I. Molotkov (1977: 184–206), delno tudi F. Čermák (1985: 230).

³ Npr. M. Kmecl (1976: 112): Pri Robu beremo: *Se krčma od prahu mrači, / od krikov, vikov zrak ječi; / krčmar zaman zdihuje / zaman si ... plešo ruje.* / Pogosto rabljeno, zato že predstavno mrtvo, shematizirano, izpraznjeno metonimijo »ruvati si las« za pomen »obupovati« je pesnik popolnoma zaobrnil in ponemil: iz pleše si navsezadnje človek nima česa več ruvati; toda prejšnji predstavno izsušeni pomen je s tem presenetljivim preobratom predstavno oživel. Navsezadnje je najbrž že tudi pleša nastala od samih obupnih skrbi ter nenehne ruvanja las. «

⁴ Pri frazeoloških napakah bi lahko ločevali med napako kot posledico nepoznavanja norme (npr. *ločiti zrno od plevela* nam. *ločiti zrnje od plev*) in napačno (neučinkovito) prenovitvijo. Prva je nenamerna sprememba, druga namerna. Verjetno pa je veliko neučinkovitih prenovitev posledica nepoznavanja izhodiščne oblike frazeologema. Prim. npr. prenovitev: *Zagotavljam vam, da ne bo nikomur skrivljen las z glave zaradi tistega, kar je govoril tukaj* (Mladina, 18. april 1986, 18), ki je neuspešno križanje frazeologemov *ne skriviti lasu (komu)* in *niti las ne pade z glave (komu)*. Tudi v Cankarjevih besedilih (zlasti zgodnejših) je mogoče najti taka križanja, npr. *seči na srce (komu kaj)* (12/225) ← *leči na srce in seči v srce*. Pri nekaterih frazeoloških napakah je pri Cankarju treba videti vpliv oblike sopomenskega nemškega frazeologema, npr. zaporedje *dan in noč* nam. *noč in dan* 'nenehoma, neprestano'. – Zgodovinskorazvojno pogojena je npr. sprememba *vleči čez zobe* (15/99) za *vlačiti po zobeh* 'ogovarjati' ali raba frazeologema (*svoj*) *živ(i) dan* v nezanihkih povedih. Npr. *In če Bog da, jih boste nosili svoj živ dan.* (22/248).

vnašajo jezikovnozgodovinski odtenek (označujejo npr. govor literarnega lika) ali pa so le odraz jezikovnega stanja v času, ko je besedilo nastalo. Znotraj besedila ne nastopajo kot odklon, niso odraz tvorčevega hotenega spreminjanja frazeologemov in torej tudi v primeru, ko gre za hoteno iluzijo časovne razdalje, take rabe ne smemo enačiti z avtorskimi posegi v frazeologeme. Zgodovinskorazvojno pogojene spremembe so z vidika sprejemanja drugočasnega bralca v besedilu opazne.

Možne so torej tri vrste odklonov od norme: napake (posledica nepoznavanja norme), zgodovinskorazvojno pogojene spremembe (posledica spreminjanja norme) in ustvarjalne spremembe frazeologemov. Kot stilno opazni postopek so v umetnostnem besedilu učinkovite le zadnje. Te spremembe so hotene in namerne, niso sistemske in so zato enkratne, ostajajo na besedilni ravni, ne jezikovni. Take spremembe frazeologemov imenujem prenovitve.⁵ Omejene niso le na umetnostna besedila, pogoste so tudi v publicističnih (Korošec 1978: 147–160).

2 Prenovitvena raba frazeologemov v Cankarjevih besedilih. Prenovitve so inovacijske spremembe frazeologemov: spremenijo njihovo obliko in/ali modificirajo njihov pomen. Da je prenovitev učinkovita, mora vzpostavljati razvidno razmerje do pomena izhodiščnega frazeologema, hkrati pa prinašati nove pomenske razsežnosti. V takih prenovitvah nastaja določena napetost med izhodiščnim in novim pomenom, novi izraz pa je večfunkcijski.

Če je sestavina frazeologema beseda (besedna oblika), ki je v večji ali manjši meri izgubila svojo predmetnopomensko vrednost,⁶ je prenovitev v prvi vrsti usmerjena v ponovno aktualizacijo sestavin(e) kot (samostojne) polnopomenske besede s slovarsko določljivimi pomenskimi sestavinami. Za izpolnjevanje pogojev, ki so v definiciji postavljeni za učinkovito prenovitev, je najprej potrebno, da je za ta postopek izbran tak izhodiščni frazeologem, katerega pomenska zgradba v razmerju do oblikovne podobe (tj. sestavinske zapolnitve) dopušča vsaj minimalno prepoznavanje pomenskih premikov, ki so bili izpeljani pri frazeologizaciji, oz. mora vsaj ena sestavina razkrivati svojo udeležnost v pomenski zgradbi frazeologema. Od pomenskih tipov frazeologemov, skupov, sklopov, zraslekov,⁷ imajo za tako razkrivanje najbolj nazorno pomensko zgradbo sklopi. Pomen istozvočne proste besedne zveze⁸ ni sestavni del pomena frazeologema, ampak je samostojen

⁵ Pojasnilo o izbiri izraza gl. Kržišnik-Kolšek (1987: 529, op. 5); Toporišič, Korošec rabita »obnovitev«.

⁶ Prim. Žukov (1978: 6) in druge v op. 2 navedene frazeologije.

⁷ Poimenovanja in delitev pomenskih tipov prim. Toporišič (1973/74: 275, 276). Tip sestave gre po naši teoriji med nepravne frazeologeme, zato tukaj ni upoštevan. Nepravni frazeologemi so stalne besedne zveze, ki so na prehodu v pravilni jezik. Manjka jim lastnost ekspresivnosti, ki jo imamo za kategorialno lastnost frazeologemov. (Prim. Čermák 1985: 205.)

⁸ Istozvočne proste besedne zveze nimajo frazeologemi z nedružljivimi sestavinami, najsi gre pri tem za resnično logično nemožnost (*slišati travo rasti, hčere noči*) ali le za skrajno nenavadnost (*vzeti noge pod pazduho*). Frazeologemi z družljivimi sestavinami imajo svoje istozvočne proste besedne zveze (*oviti okrog prsta, nositi na rokah, pustiti na cedilu*). Istozvočnost izraza je porušena navadno že v minimalnem sobesedilu: (1) različna je paradigma povezovalnih prvin, vezljivost, npr. *pustiti na cedilu koga (+člov)*, ne *kaj (-člov; npr. makarone)*; (2) omejena sta skladijska vloga in pomen, npr. nemožnost nastopanja v položaju osebkov s pomenom vršilca dejanja ali nosilca stanja, npr. *nočni pič* (*To ti je nočni pič: Nočni pič lovi ponoči*). Lahko pa je istozvočnost odstranjena šele v širšem sobesedilu, npr. *imeti maslo na glavi*.

in ga lahko označimo kot etimološki pomen.⁹ Čeprav etimološki pomen ni del frazeološkega pomena, obstaja vzporedno z njim in je lahko na novo odkrit s prenovitvijo.

Pomenski premiki med etimološkim in frazeološkim pomenom so v frazeologemih, ki imajo istozvočne proste besedne zveze, različni. Tako npr. frazeologem *nositi srce na dlani* 'odkrito kazati svoja čustva, misli' zlahka razkriva metaforo, sestavine ohranjajo razvidno udeležensko vlogo v celovitem pomenu frazeologema. Nasprotno se v frazeologemu *vezati otrobe* in njegovem pomenu 'vsebinsko prazno govoriti' taka neposredna pomenska razkritost ne kaže, pomensko oporna sestavina v njem je le *otrobi* kot 'nekaj, kar je odvečno, prazno svoje bistvene vsebine (semena)'. V frazeologemu *iti rakom žvižgat* s pomenom 'umreti, (po)končati se' razmerja, ki bi opravičevalo sklep o metaforičnih pomenskih premikih, ni mogoče razkriti v nobeni od sestavin, čeprav istozvočna prosta besedna zveza obstaja in ni v ničemer nenavadna (npr. z nelogičnim pomenom, kot je v primeru *jemati besede z jezika*). Zato take proste besedne zveze ne moremo imeti za etimološki pomen frazeologema.¹⁰

Sestavino, ki ima v pomenski zgradbi frazeologema pomembno vlogo, tj. sestavino, ki je s svojim pomenom razkrita udeležena v celovitem pomenu (pomenski zgradbi) frazeologema, imenujem pomenotvorna sestavina frazeologema.¹¹ To je hkrati sestavina, s katere pomenskim prenosom je bistveno vzpostavljen preneseni pomen celotnega frazeologema. Primer: *imeti dolge prste* 'krasti = jemati nedovoljeno', *prsti* so orodje za prijemanje, tj. 'seganje in jemanje', *dolgi prsti* segajo predaleč in jemljejo preveč (več kot smejo). Sestavini *dolgi prsti* sta torej v frazeologemu *imeti dolge prste* pomenotvorno jedro za pomen 'krasti'. Kakor nima vsak frazeologem istozvočne proste besedne zveze, tako tudi nima vsak frazeologem, ki tako prostobesednozvezno ustreznico ima, pomenotvorne sestavine (prim. razliko med zgoraj navedenimi frazeologemi).¹² Izbor frazeologema za prenovitev je torej dvakratno omejen.

Stopnja razkritosti besednih pomenov sestavin je v prenovitvi različna in odvisna od tipa in vrste prenovitve, razmerij med pomenom frazeologema in pomenu njegovih sestavin ter od sobesedila, v katerem je prenovljeni frazeologem izrabljen. V svoji skrajni stopnji prenovitev hkrati razkriva zaznamovalne in

⁹ Nekateri frazeologi ga imenujejo notranja oblika frazeologema (prim. Žukov 1978: 6), tudi motivacijski pomen (prim. Mršević-Radović 1987: 34).

¹⁰ Zgodovinska leksikonska razlaga, da je *iti rakom žvižgat* »evfemizem za utoniti (prvotno pri onih, ki so bili za kazen potopljeni)« (Glonar 1936: 326; geslo *rak*), pri razkrivanju udeleženskih vlog ne pomaga.

¹¹ Žukov (1978) ločuje med pomenotvorno in frazeologemotvorno sestavino, in sicer tako, da mu je tukaj obravnavana sestavina pomenotvorno središče frazeologema in ima pomenotvorno vlogo (smysloobrazujuščaja funkcija – s. 91), medtem ko je frazeologemotvorna sestavina prav nasprotno »taka polnopomenska sestavina frazeologema, katere pomen se niti potencialno ne kaže v sodobnem ruskem jeziku« (s. 93). Vendar sam Žukov pri tem zaide v protislovje, ko v frazeologemih, oblikovanih iz zveze nepolnopomenske besede s polnomensko (npr. *ne za gorami*) brez dodatnega pojasnila istoveti pomenotvorno in frazeologemotvorno središče (s. 95), rekoč, da »nepolnopomenska beseda ne more biti ne pomenotvorno ne frazeologemotvorno središče«.

¹² Žukov (1978: 94-96) navaja pomenska in zgradbeno-slovnična znamenja, ki kažejo na prisotnost pomenskega središča, vendar tudi tu protislovno; prim. točko 1 (s. 94) in odstavek 61 (s. 96).

sozaznamovalne pomene izhodiščnega frazeologema ter zaznamovalne pomene njegovih sestavin kot samostojnih besed. V tem primeru deluje prenovitev kot demetaforizacija metafore. Ker pa so frazeologemi leksikalizirane (stalne, otrdele) metafore, pomeni prav njihova demetaforizacija ponovno vzpostavljanje metaforičnih premikov. V tem se postopek prenovitve približuje postopku ustvarjalne metaforizacije.

3 Tipologija prenovitev

V literaturi, ki obravnava prenovitve frazeologemov, obstajata v temelju dve vrsti tipologij: zgradbeno-oblikovna in pomensko-funkcionalna. Prva prenovitve razvršča glede na to, kako prenovitveni postopek posega v oblikovno zgradbo frazeologema: tako loči take, katerih zgradba frazeologema je spremenjena, in take brez oblikovnih sprememb (to so sobesedilne prenovitve). Prve pa nato dalje deli v oblikoslovne, besedne, skladijske in sestavljene prenovitve (križanja) (Mlacek 1977: 89–98).¹³ Pomensko-funkcionalna tipologija izhaja iz pomenskih premikov, ki jih v frazeologemu povzroča prenovitveni postopek (ne glede na to, kateri del frazeologema in kako je spremenjen), in iz vloge, ki jo imajo prenovljeni frazeologemi v konkretnem besedilu: tako loči stilistično-ekspresivne spremembe frazeologema, besedno-slovnične ob ohranjenem pomenu in ohranjenih osnovnih potezah zgradbe, učinkovanje določene besedne zveze v besedilu hkrati kot frazeologema in proste besedne zveze (t.i. dvojna denotacija; Šanskij 1963, Molotkov 1977).

Tipologija, ki jo v svoji razpravi daje T. Korošec,¹⁴ je oblikovno-pomenska. Oblikovna je delitev na obnovitve, v katerih je zgradba frazeologema spremenjena, in na ponovitve brez sprememb. Znotraj te delitve pa obravnava tudi pomenske (ne)spremenbe in modifikacije.

3.1 V svoji tipologiji izhajam iz predpostavke, da je za neokrnjeno zaznamovanje pomena frazeologema potrebno, da je frazeologem predstavljen v neokrnjeni podobi. Ta zahteva 1. dano sestavinsko zapolnitev (vključno z vsemi danimi variantami); 2. dano skladijsko zgradbo (s predvidenimi možnimi pretvorbami); 3. dano (zunanjo) strukturno-pomensko povezovalnost (kolokabilnost) in 4. predvideno vključevanje frazeologema v družljivo (kompatibilno) okolje, tj. v sobesedilo, ki omogoča prepoznavo frazeologema kot frazeologema.

Če je katera teh štirih zahtev neizpolnjena, gre za prenovitev. Prizadeta je oblika frazeologema in v večji ali manjši meri načet njegov pomen, spremenjene so njegove zaznamovalne in/ali sozaznamovalne pomenske sestavine. Predpogoj je ustrezna vključenost prenovljenega frazeologema v besedilo, tj. njegova funkcija.

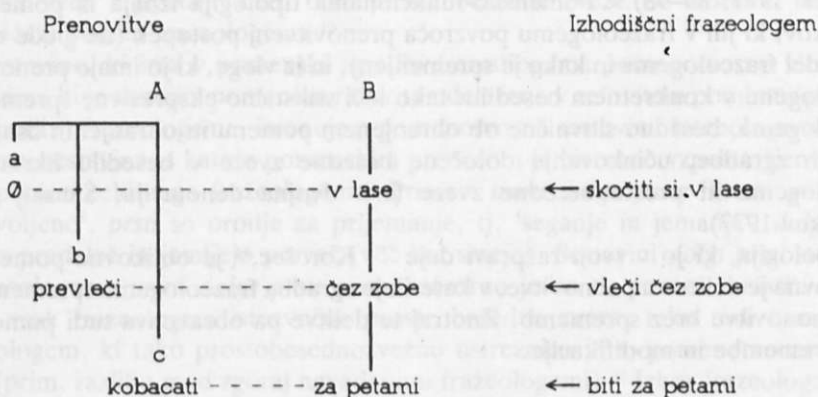
¹³ Po njem prevzeta tipologija prenovitev je uporabljena na gradivu prenovitev iz Kosmačevih novel; prim. Kržišnik - Kolšek (1987: 519-525).

¹⁴ V slovenskem jezikoslovju je o prenovitvenih spremembah frazeologemov prvi pisal J. Toporišič (1964: npr. 253, 261). Navaja predvsem sobesedilne prenovitve in jih imenuje obnovitve, vendar tega izraza ne omejuje le na spremembe frazeologemov. Obširneje je to problematiko obdelal T. Korošec (1978). V razpravi obravnava prenovitve, ki sodijo v tukaj obravnavani tip I (izpust in zamenjava sestavine) in tip IV (sobesedilne prenovitve).

Glede na postavljene zahteve razlikujem najprej enostopenjske prenovitve, v njih ni izpolnjena ena od zahtev: sestavinske, skladienske, povezovalnostne in sobesedilne; v naslednjih dveh tipih pa so zajete prenovitve, v katerih gre za hkratno neizpolnjevanje več zahtev.

3.1.1 Tip I: Sestavinske prenovitve. V tem tipu je prizadeta sestavinska zapolnitev. Ker so v gradivu tako prenovljeni frazeologemi po svojih razmerjih med pomeni sestavin in celovitim pomenom frazeologema v veliki večini sklopi, delno pa skupi, je v njih mogoče določiti t.i. pomenotvorno sestavino. Glede na to, kateri del frazeologema se prenavlja, ločim dva podtipa: pri A je spremenjena nepomenotvorna, pri B pa pomenotvorna sestavina. Pri tem pride ali do izpusta te sestavine (a), njene modifikacije (b) ali zamenjave (c).

3.1.1.1 Podtip A:

Primer za Aa: »Kaj, vruga, pa ste začeli? Zdaj pa še politiko sem, še politiko! Kar v lase! (...)« (15/244)¹⁵ ← *skočiti si v lase* 'spreti, stepsti se'. V *lase* z nosilnim pomenom 'cilj napada' (prim. *lasati* ali variantni frazeologem *biti si v laseh*) se ohranja kot bistveni razpoznavni znak za celoten frazeologem, nebistveni pa je izpuščen. Le s pomenotvorno sestavino je razkrit pomen celotnega frazeologema. Ta podtip uvrščam k tipu brez skladienjskih sprememb, čeprav je skladienjska jedrna sestavina *skočiti* opuščena. Opustitev skladienjske jedrne sestavine je le površinska, saj je skladienjski vzorec ohranjen s tem, da ohranjena sestavina frazeologema ohranja svoje z vzorcem dane skladienjske vloge in pomene. Drugačna je sprememba *imeti dolge prste* → *dolgi prsti* (*Negodnike zaklepajte tja, v ubožno stajo, pijance, ki so bajto zapili in tatove, ki so jim na starost dolgi prsti odpovedali!* (16/25), kjer pomenotvorna sestavina *dolgi prsti* z opuščeno skladienjsko jedrnega glagola dobi drugačno skladienjsko vlogo in pomen (prehod

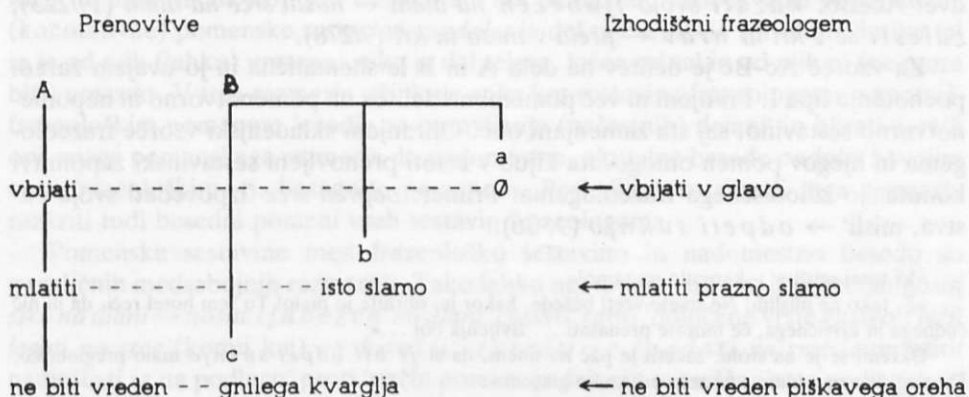
¹⁵ Tipologija temelji na izpisih iz Cankarjevih proznih besedil (Cankar 1968–1985). Zaradi gospodarnosti označujem navajano mesto kot a/b, pri čemer je a številka knjige v Zbranem delu, b pa stran v njej.

glagolskega frazeologema v samostalniško besedno zvezo prenovitve). Prim. še: *kakor ukopani* (10/199); *kakor čep* (15/223).

Ab: *n a-nesti na ušesa* (6/258), *u-sesti se na limanice* (10/62), *pri-nesti srce na dlani* (12/271).

Ac: *uničiti* (← *pojesti s kožo in kostmi* (6/203), *krasti* (← *jemati*) *besede z jezika* (14/261), *obup, top in velik*, (← *kamen*) *se odvali od srca* (12/222), *poriniti/riniti* (← *pognati*) *čez prag* (19/98; 19/167), *prikleniti se* (← *obesiti se, prilepiti se*) *za pete* (20/234).

3.1.1.2 Podtip B:

Ba: Izpust celotne pomenotvorne sestavine je problematičen. Gre za primere *vtepstil/vtepati v glavo (komu kaj)*, *vbiti/vbijati v glavo* 'dopoved/ov/ati k.k.' in *zadnja ura odbije (komu)* 'umreti', prenovljene kot *vtepati/vtepstiti*; *vbiti/vbijati*; *odbiti*. Primer: *Sedaj se več ne navdušujem, temveč v b i j a m smrkavcem matematico; ti nisi več umetnik, temveč, b o š v b i j a l smrkavcem risanje; /.../* (17/27). Prim. tudi 18/83, 22/23, 22/36, 18/132. Če je možen izpust pomenotvorne sestavine v celoti, potem lahko predpostavljamo, da se je frazeologem poenobesedil, tj. da je ena sestavina sprejela pomen celotnega frazeologema, ali pa je glagol nekoč imel pomen, ki se je kasneje prenesel na celotno besedno zvezo. Zadnje razlago bi lahko sprejeli za primer *vtepati* (prim. *vtepati s palico, šibo*); za *vbijati* lažje prvo (kolikor ne gre tudi za analogijo po variantnem frazeologemu *vtepati/vbijati v glavo*).¹⁶

¹⁶ Gradivo za SSKJ ima pod *vtepati/vtepstiti* od 185 primerov v pomenu 'dopovedovati (komu kaj), vsiljevati vedenje, znanje (komu o čem)' 21-krat rabljen samo glagol; izpisi so poleg nekaj prevodov v glavnem iz piscev 2. polovice 19. stol. (Trdina, Mencinger, Tavčar), en izpis je iz Cankarja, po en primer iz J. Vidmarja in M. Borštnik. Pod *vbijati/vbiti* je 41 izpisov frazeologema in le trije izpisi, kjer ima glagol sam isti pomen kot frazeologem; dva od teh sta prevodna, eden je iz Vidmarja (*niso jim vibjali nikakršnih načel*). Za primer *zadnja ura odbije (komu)* '(kdo) umreti' predvideva SSKJ ta pomen le za celotno zvezo, ne pa tudi za sam glagol. Od doma poznam *odklenalo je (komu)*, in sicer ne za pomen 'umreti = končati življenje', ampak le 'končati se', npr. *njegovemu poležavanju bo zdaj odklenalo, ker gre v službo*.

Bb: *letati od Poncija do Heroda* (← *Pilata*) (6/144; gl. dalje op. 18), *pojesti z lasmi in kostmi* (← *kožo in kostmi*) (6/328),¹⁷ *izpodmakniti z emljo* (← *tla*) *pod nogami* (21/275).

Bc: *ne biti vreden orehove lupine* (← *piškavega oreha*) (7/187), *ob glasnem* (← *belem*) *dnevu* (7/10), *iti v grob* (← *smrt*) (17/9).

3.1.1.3 Poleg teh enosmernih in za razkrivanje postopka razmeroma preprostitih prenovitev sodijo v tip I tudi kombinacije obeh podtipov. Teoretično bi bile mogoče vse povezave b in c med vzorci obeh podtipov (Ab – Bb, Ac – Bb, Ab – Bc, Ac – Bc), ni pa nujno, da tudi praktično obstajajo. V gradivu sta izpeljani naslednji dve: Ac–Bb: *kazati svojo ljubezen na dlani* ← *nositi srce na dlani* (19/223); *zalesti se v kri in nrav* ← *preiti v meso in kri* (9/278).

Za vzorec Ac–Bc je delitev na dela A in B le shematična in jo uvajam zaradi poenotenja tipa I. Pri njem ni več pomembna delitev na pomenotvorno in nepomenotvorno sestavino, saj sta zamenjani obe. Ohranjeni skladišnji vzorec frazeologema in njegov pomen omogočata kljub v celoti prenovljeni sestavinski zapolnitvi konotacijo izhodiščnega frazeologema. Primer: *odpreti srce* 'izpovedati svoja čustva, misli' → *odpeti suknjo* (9, 36):

»Vi torej mislite: – kar culo na ramo!«

»E, tako ne mislim! Ne smete vzeti besede, kakor je; obrnite jo malo! To sem hotel reči, da ni nič čudnega in krivičnega, če morate prenašati ... življenja boj ...«

Okrenil se je na stolu; začutil je pač na tihem, da si *je bil odpel suknjo* malo pregloboko. Dostavil je s previdnim, ne zelo prijaznim glasom:

»Jaz sem vam naposled rad na uslugo.«

In nato je nadaljeval hitro:

»Toda moje zveze, veste, niso take, da bi mogel storiti kaj posebnega. Ali ste že bili pri gospodu Koprivniku?«

Prenovljene sestavine ohranjajo razvidno razmerje do izhodiščnih sestavin: *srce* kot 'središče človekovega čustvovanja', *odpreti* SSKJ: 1. 'dati kaj v tak položaj, b) da postane notranjost dostopna'. *Odpreti srce* 'narediti, da postanejo človekova čustva dostopna, razkrita'. V tej zvezi je *suknja* 'nekaj, kar pokriva', *odpeti* 'narediti kaj odprto'. Poleg tega je očitna površinska glasovna podobnost med *odpreti* in *odpeti*. – Taka prenovitev se v strokovni literaturi običajno imenuje frazeološki vzorec.

3.1.1.4 Razmerje med nadomeščeno sestavino in nadomestno aktualno besedo je večinoma pomensko (npr. *roka* – *podplat*), včasih še dodatno oblikovno (prim. zgoraj navedeni primer *odpreti* – *odpeti*). Izhodiščna sestavina in aktualna

¹⁷ Enaka prenovitev je v noveli *Življenje in delo Venca Poviškaja* (zb. *Sreča in kruh*, Ljubljana 1946, 133) C. Kosmača. V razpravi (Kržišnik-Kolšek 1987: 522) o prenovitvah v teh besedilih dajem primer med besedne prenovitve: »Izjema glede na razmerje med ustaljeno sestavino in besedo je primer, kjer je prenovitev manj učinkovita na pomenski ravnini, bolj pa na ravnini izrazne podobe. Z zamenjavo je doseženo ritmiziranje, glasovno ujemanje obeh prirejenih členov: *da te bom požrla z lasmi in kostmi* /.../.« Dejstvo, da je enako prenovitev mogoče najti pri dveh raznočasnih piscih postavlja vprašanje o tem, ali je to res prenovitev ali le kaka (narečna?) varianta izhodiščnega frazeologema.

beseda imata skupno pomensko polje; delita nekatere pomenske sestavine, del pomenskih sestavin je razlikovalen. Primer: *ne umazati si rok (s čim)* 'ne storiti nečastnega dejanja':

Držal sem za ušesa častivredne neobrite glave in capljale so poleg mene v dolgih frakih in svetlih cilindrih, oškropljene do vrh nosu. Jaz *si nisem omazal niti podplato*v. (8, 12)

Razmerje med izhodiščnim frazeologemom in prenovitvijo je vzpostavljeno prek razmerja *roka – podplat*. Skupna pomenska sestavina: 'del (človeškega) telesa'. Razločevalne pomenske sestavine: 'zgornja okončina': 'spodnja okončina'; različna hierarhična stopnja: 'okončina': 'del okončine'; razločevalne pragmatične (konotativne) pomenske sestavine: *podplat* je del telesa, ki se (pri hoji) dotika tal in je od njih (lahko) umazan: roka je del telesa, ločen od tal in od njih ni (ne more biti) umazan. V tem razmerju učinkuje *roka* kot sestavina frazeologema z znotraj-frazeološkim pomenom 'orodje za opravljanje (nečastnih) dejanj' in hkrati zaradi opisanega pomenskega razmerja do nadomestne, aktualne besede *podplat* s svojim zunajfrazeološkim, tj. besednim pomenom. Posledično so zaradi tega razmerja razkriti tudi besedni pomeni vseh sestavin frazeologema.

Pomenske sestavine med frazeološko sestavino in nadomestno besedo so v različnih medsebojnih razmerjih. Tako lahko ugotovimo ožje pomena: *nositi srce na dlani* → *nositi ljubezen na dlani* 'čustvo' proti 'določene vrste čustvo'; *lečil legati na srce* (komu kaj) → *kaniti, zvrniti se / padati na srce* 'namestiti/ nameščati se na podlago' proti 'način potekanja dejanja nameščanja na podlago'; *iti v smrt (za koga)* → *iti v grob* 'abstraktno' proti 'konkretno' (razmerje, vzpostavljeno z metonimijo); enako: *spodmakniti tla pod nogami* → *izpodmakniti zemljo pod nogami*. Širjenje pomena imamo v primeru *pojesti s kožo in kostmi* → *uničiti s kožo in kostmi* 'na določen način narediti (uničenje z žvečenjem, trganjem z zobmi), da se kaj spremeni na način destrukcije' proti 'narediti, da se kaj spremeni na način destrukcije'. Pomensko nasprotje pa imamo v primerih kot: *iz dneva v dan* → *iz noči v noč* 'svetli del dneva (24 ur)' proti 'temni del dneva (24 ur)'. Delno pomensko nasprotje je tudi v primeru *ob belem dnevu* → *ob glasnem dnevu*, kjer gre za zamenjavo vidne zaznave s slušno; vzpostavljeno pomensko razmerje med nadomeščeno sestavino in nadomestno besedo povzroča sinestezijo.

Če nadomestna aktualna beseda ne vzpostavlja razmerja do nadomeščene sestavine ali celovitega pomena frazeologema, je prenovitev brez učinka in jo imamo za napačno.¹⁸

¹⁸ Prim. npr. prenovitev frazeologema *letati od Poncija do Pilata* '(zaman) poskušati urediti kako stvar v najrazličnejših uradih, pri odgovornih ljudeh' → *letati od Poncija do Heroda* (6/144). Izhodiščni frazeologem je nelogičen: *Poncij in Pilat* sta ena oseba z dvojnimi imenoma, zato se med njima ni mogoče premikati (*letati*). Cankar je za prenovitev izbral zgodbo iz Svetega pisma nove zaveze: Poncij Pilat je Jezusa poslal k Herodu (kralju po »rimski« milosti), ta pa ga je poslal nazaj k Ponciju Pilatu z naročilom, naj kar sam opravi z njim. Brez te zgodbe je prenovitev nesmiselna in neučinkovita, kajti opore zanjo ni niti v razmerju med sestavino frazeologema in nadomestno novo besedo (*Pilat–Herod*) niti v sobesedilu. Za bralca, ki te zgodbe, ki nekako razvozlava »etimologijo« frazeologema, ne pozna, ostaja prenovitev brez učinka.

3.1.2 Tip II: Skladenjske prenovitve obsegajo spremembe besednega reda sestavin, skladenjske razširitve sestavin/e/ z aktualnimi besednimi prviniami iz sobesedila, aktualizacijske spremembe časa, naklona, osebe in spremembe skladenjskih vlog in pomenov sestavin frazeologem.

3.1.2.1 Besednoredne prenovitve ne prizadevajo skladenjskih razmerij med sestavinami frazeologema. Tako se prenavljajo predvsem dvobesedne frazeološke zveze, pri katerih je zaporedje sestavin toliko trdno, da se zamenjava opazi (Weinreich 1969: 51). Prim. razliko med nefrazeološkim binomom *jesti in piti / piti in jesti* in frazeološkim *tri dni in tri noči / tri noči in tri dni* 'zelo dolgo'. Besednoredne prenovitve ne povzročajo razpada frazeološkega pomena, prenovitev razkriva le pomen frazeologema, je pa taka raba zaznamovana: *Brez počitka je romal tri noči in tri dni, tako spočite in lahke so bile njegove noge in tako je bilo poti, iskanja, nemira željno njegovo srce.* (13/82)¹⁹ ← *tri dni in tri noči*. Prim. še: *križi in težave* → *težave in križi* (21/122); *leto in dan* 'zelo dolgo' → *dan in leto* (17/138).

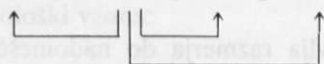
Neke vrste dvodelna zveza je tudi frazeologem, sestavljen iz jedra in pridevniškega ali samostalniškega določila. Pridevniško določilo je lahko ustaljeno na levi ali na desni strani (zunaj frazeoloških zvez je nezaznamovan le levi pridevniški prilastek, v frazeologemu to ni nujno). Primeri: *poljubi Judeževi* (11/85), *božja šiba* (14/162), *do duše dna* (22/159) / *v duše dno* (22/169) ← *Judežev poljub, šiba božja, do dna dušev dno duše*. K besednorednim prenovitvam sodijo tudi primeri, v katerih je dvodelno zgrajen le del frazeologema. Če tudi tukaj določimo del A in B, velja, da se besednoredno prenavlja del B. Npr.: *viti lovorove vence* 'slaviti koga' → *viti vence lovorove* (7/61).

3.1.2.2 Skladenjske razširitve

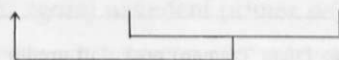
Med sestavine frazeologema se pogosto vrivajo druge besede iz povedi (kot najmanjšega sobesedila), vendar se take besede praviloma nanašajo na celoten frazeologem, tako da le-ta ohranja svojo leksikalno in slovnično celovitost.

Prim. razliko med

neprestano metati polena pod noge

neprestano metati polena pod noge 'ovirati pri delu, prizadevanjih'.

Kakor hitro pa se katera od sestavnin frazeologema razširja z drugimi polnpo-
menskimi besedami iz sobesedila, je pomen sestavine razkrit kot pomen njene

¹⁹ Opomba v ZD 13/255 opozarja ob tej povedi na zvezo z ljudsko pripovedko o kralju Matjažu. Frazeologem je vezan na pravljice in pripovedke.

istozvočne besedne ustreznice. Prek razkritega slovarskega pomena sestavine je razkrit tudi pomen frazeologema kot pomen proste besedne zveze. Pri tem razširjajoči del ne posega v temeljno skladijsko zgradbo frazeologema, sestavine ohranjajo svoje izhodiščne skladijske vloge in pomen, vstavljeni del je levi ali desni prilastek:²⁰ *Bilo je vse kaj drugega in vse kaj več kakor da je vsaki med njimi nosil na dlani svoje živo, trepetajoče srce.* (23/78) ← *nositi srce na dlani* 'odkrito kazati čustva'. Razkriti so slovarski pomeni besed, ki so sestavine frazeologema: *srce* kot predmet, ki se (lahko) nosi na dlani. Pomen frazeologema je le še asociiran. Prim. še: *priiti iz svojega navadnega tira* (6/252); *nositi na teh rokah* (9/87);²¹ *iti svojo trdno in mračno pot* (23/135); *vreči čez prag družbe* (8/162); *biti si na votla prsa* (20/252).

Vsi primeri v gradivu kažejo, da se z aktualnimi besedami iz sobesedila razširja pomenotvorna sestavina frazeologema. Čeprav zaradi omejenosti gradiva ni mogoče postaviti izključnega pravila, je mogoče opaziti dve težnji: razširjajoči del je polnomenška beseda in prizadeva pomenotvorno sestavino frazeologema.

3.1.2.3 Besedilna aktualizacija časa ali osebe, ki sta v izhodiščnem frazeologemu neaktualizirana splošna oseba ali čas. Te prenovitve zadevajo pregovore in reke (po zgradbi rečenice), pri kateri sta splošnočasovnost in splošnoosebnost ena od lastnosti, npr.: *visoko si letal, zato boš nizko padel* ← *kdor visoko leta, nizko pade* (13/189); *kadar bo mene skrbelo, se bom že sam praskal* ← *ne praskaj se, kjer te ne srbi* (14/135). Sem sodi tudi primer (v gradivu en sam), kjer je nezanimani frazeologem aktualiziran z zanikanjem: *pamet je boljša kot žamet* → *pamet ni žamet*. V tem primeru gre tudi za premik: primera *kot žamet* je izpeljana v metaforo (*žamet* 'bogastvo'). Posamezne sestavine torej ohranjajo pomene, ki jih imajo znotraj frazeologema, zato je besedilo brez upoštevanja frazeološkega pomena nesmiselno:

»Že poprej sem ti rekel, nevernik, da se nikar ne delaj norca, in da bi bilo nespodobno, če si prišel zgolj s tem neblagim namenom dramit ljudi iz poštenega spanja! Saj res ni posebno pametna Frčajeva Hana, ampak *pamet ni žamet* in Bogu dopadljiva je tudi res; /.../.« (14/209)

3.1.2.4 Prenovitve skladijske strukture s spremenjenimi skladijskimi vlogami in pomeni sestavin. Primer: *odpreti srce* → *srce se odpre/srce je odprto* → *odprto srce*:

Pametna in uvaževanja vredna je ta misel, toda če ti rečem ob tej žalostni uri, ko je moje srce na stežaj *odprto*, da sem bil umetnik in da sem slutil Boga, boš spoznal resnico in dvoma te bo sram. (21/147)

Frazeologem *odpreti srce* s slovarsko določenim pomenom 'odkrito izpovedati svoja čustva, misli' obsega glagol in samostalnik v tožilniku, ki imata skladijski pomen dejanja in cilja, in zahteva prisotnost dveh dopolnil: *kdo* in *komu*. Prvega s skladijskim pomenom vršilca dejanja in pomensko sestavino +člov, drugega

²⁰ En sam primer je, kjer sestavina površinsko zamenja skladijsko vlogo: *nositi blede malo-dušnosti srca na dlani* ← *nositi blede malo-dušno srce na dlani* ← *nositi srce na dlani*.

²¹ To je edini primer, v katerem razširjajoči del ni polnomenška beseda.

s skladejskim pomenom prejemnika in pomensko sestavino +člov. Njuni skladejski vlogi sta osebek in dajalniški predmet. V postopku prenovitve sestavina *srce* zavzame mesto nosilca stanja, skladejsko osebka, glagolska sestavina *odpreti* pa namesto pomena dejanja pomen stanja, izražen z deležnikom na -n/-t ali povratno obliko (*odprt, odpreti se*). Kot posledica te pretvorbe sta opuščeni obe dopolnili, tako da nastaja napetost v položaju osebka: ta je sicer ubeseden, vendar z nepričakovanim skladejskim pomenom (nosilec stanja nasproti pričakovanemu vršilcu dejanja). Napetost nastane najprej zaradi navzkrižja pričakovanih in uresničenih skladejskih pomenov, pa tudi zaradi navzkrižja med pomenskimi sestavinami besed, ki zapolnjujeta pričakovani (izhodiščni): kaj (*srce*) = -člov, in uresničeni skladejski pomen: kdo = +člov. Tretjo razsežnost napetosti daje nasprotje med nefrazeološkim pomenom besede *srce*, ki je +konkr (predmet, organ) in njenim izhodiščnim frazeološkim pomenom -konkr +abstr (čustva, misli). Da ima *srce* res vrednost +konkr, dokazujeta prenovitveni možnosti *srca se odpro* in *srca so odprta*, kjer je besedi *srce* dana lastnost števnosti, ki je *srce* kot sestavina frazeologema nima:

Mnogokdaj se primeri, da se v enem samem trenutku *odpro vsa srca* in skozi široka vrata prikipi duša v lica (...). (23/97)

Kmalu so si bili podobni v lica in celo po govoric in hoji; ker *srca so bila odprta* in so bila eno ter so ustvarila le eno podobo. (23/98)

Take prenovitve ne razkrivajo pomena frazeologema, ampak pomene njegovih sestavin kot samostojnih besednih enot, pomen frazeologema je le še prizvan, a je za pravilno razumevanje besedila nujno prisoten. Prim. še: kdo (nosilec lastnosti) *odprtihrok* 'radodaren' (=lastnost) → kdo (vršilecdejanja) *odpreti roko* (=dejanje + cilj dejanja). (10/114)

3.1.3 Tip III: Povezovalnostne prenovitve. Skladejska struktura in sestavinska zapolnitev frazeologema sta ohranjeni, frazeologem nastopa v svoji slovarski obliki, spremenjena pa je njegova zunanja sintagmatika. Primerov za spremenjeno strukturo povezovalnost (vezljivost) v gradivu ni. Na tem mestu bi lahko obravnavali pod tip II uvrščene primere kot *odpreti srce komu* → *srce se odpre*, vendar je sprememba vezljivosti tam le posledica spremenjenih notranjih razmerij.

3.1.3.1 Na kateri hierarhični stopnji pomena se zgodi prenovitev, je odvisno od povezovalnosti, ki jo predpostavlja frazeologem kot določena besedno-pomenska enota. Pomenska povezovalnost frazeologema je lahko bolj ali manj omejena (prim. op. 1). Npr.: *Ni vedel tega, ker je čutil pod srcem, pod zavestjo, da mu je bila pogledala resnica v obraz in da je povetil oči pod njenim pogledom.* (15/226) Frazeologem *pogledati v obraz* s pomenom 'zavestno sprejeti' oz. 'spoznati' zahteva površinsko osebek in predmet (Sam₁ in Sam₃) s skladejskim pomenom vršilca dejanja in cilja; pomenska povezovalnost frazeologema zahteva v vršilcu dejanja pomenko s pomensko sestavino +člov (*kdo*), na mestu cilja pa s pomensko sestavino +abstr (*čemu*).²² Zato je sprememba pomenske povezovalno-

²² V primeru, da je na tem mestu pomenka s pomensko sestavino +člov *kdo* (*lahko*) *pogledati v obraz komu* 'ne biti kriv pred kom', gre za izstožni frazeologem z različnim pomenom.

sti prenovitev: kaj (+abstr) *pogledati v obraz* komu (+člov). Prim. še: kaj *prihi misel* komu (→čemu: +člov→-člov +konkr = *soncu*) (6/329); kdo (→kaj: +člov→-člov +abstr = *glasovi*) *držati na konopcu koga* (→kaj: +člov → -člov +abstr = *misli/metonimija*) (9/110); kdo (→kaj: +člov→-člov +abstr = *življenje*) *vreči preko praga koga* (10/96, 153).

3.1.3.2 Frazeologemi, katerih pomenska povezovalnost je ožje omejena, so prav tako lahko izhodišče za prenovitev tega tipa: *Jaz ne glodam spominov, po tebi se rajši ravnam, kanalja, ki nikoli ne boš krvi prelival za jetične teorije, temveč boš ob polnem loncu solze pretakal nad dekletom, ki si ga osleparil.* (17/30) ← kdo *prelivali kri* za kaj/koga. Frazeologem ima na ravni predstavitve pomenskih sestavin, kakor smo jih opazovali pred tem, celo širšo povezovalnost, za skladenjski pomen cilj/namen (za koga/kaj) +člov in +abstr. Omejene so soznamovalne pomenske sestavine te pomenke, in sicer vrednotenjske na lestvici pozitivno – negativno. Pričakovane besede s to vlogo in pomenom, če se omejimo le na pomensko sestavino +abstr, so *domovina, ideja, ideal* in vse imajo vrednotenjsko pomensko sestavino 'pozitivno'. Zato je primer *prelivali kri za jetične teorije* prenovitev.

3.1.4 Tip IV: Sobesedilne prenovitve. Frazeologem ohranja svojo notranjo zgradbo in zunanjo povezovalnost, je pa uporabljen v takem besedilnem okolju, ki povzroča njegovo dvojno denotacijo. Lahko ga razumemo kot frazeologem ali kot izozvočno prosto besedno zvezo. Sobesedila, ki to omogočajo, so treh vrst: v prvi vrsti je z besedno ali prostobesednozvezno sopomenko podan pomen frazeologema; v drugi vrsti nastopa sestavina frazeologema tudi kot beseda v svojem slovarskem pomenu in v tretji je celotna besedna zveza enkrat frazeologem, drugič prosta besedna zveza.

3.1.4.1 Povezovanje frazeologema in njegove besedne ali prostobesednozvezne sopomenke v besedilu deluje kot figura; to je vrsta dvojne formule.²³ Npr.: *Tiho gre smrt, tiho gre dekla božja* (22/28) ← *dekla božja* 'smrt': *dekla božja* = dekla 'ženska, najeta za pomoč pri delu', božja 'ki izhaja od boga, ki služi pri bogu'. Prim še: *polagoma, korak za korakom* (20/238); *čisto blizu, popolnoma pred mojim nosom* (13/326).

3.1.4.2 V sobesedilu nastopa beseda, ki je tudi sestavina frazeologema. Te vrste sobesedilna aktualizacija sestavin frazeologema je lahko površinsko razkrita, tj. se v sobesedilu pojavlja ista beseda (a), lahko pa je le globinska, in sicer tako, da prvina iz sobesedila vzpostavlja pomensko razmerje do sestavine frazeologema kot samostojne, ne na frazeologem vezane besede (b).

a): *Petošolska obljava je bila! V ogenj pojdem zate – v kateri ogenj, in čemu? S teboj do konca sveta – kje je tisti konec in kaj bo tam posebnega?* (20/40) ← *iti v ogenj za koga* 'boriti se namesto koga': *ogenj*. Prim. še: *V govoru*

²³ Kot značilnost Cankarjevega stavka jo opisuje B. Pogorelec (1969; 1976: 37, 39).

Emericijevem ni bilo nobene rdeče niti, pač pa je bilo rdeče vse do najmanjše pičice, vsaj meni se je tako zdelo. (7/136).

b): Pomenska razmerja so različna. Del proti celota: *Komaj je shodil, ves še majhen in šibek je bil, pa so ga pognali na cesto in so zaloputnili duri za njim; za zmerom. (11/279) ← pognati na cesto (koga) 'dati koga iz stanovanja': duri 'meja med notranjostjo in zunanostjo prostora, začetek oz. konec stanovanja'. Dejanje proti orodje za opravljanje dejanja: *Petošolska obljuba je bila! (...) Zvezde bi klatil – kje boš kupil natič? (20/40) ← zvezde klatiti (z neba) 'delati vse za koga': natič 'priprava, orodje za klatenje'. Protipomensko razmerje: »črno gledaš, belo misliš (...).« (17/31) ← črno gledati 'biti pesimistično razpoložen'; sestavina črno s splošnim prenesenim pomenom 'negativno za človeka' je kot samostojna beseda izločena iz frazeologema s protipomenko belo, ki ima zaradi protistave s črno (znotrajfrazeološki pomen 'pesimistično') preneseni pomen 'optimistično' v okviru splošnega prenesenega pomena belo 'pozitivno za človeka'.**

3.1.4.3 V sobesedilu nastopa s frazeologemom istozvočna prosta besedna zveza: *Umil si je roke in je bežal dalje. »Umil sem si roke kakor Pilatuž!« si je mislil. »Pilatuž si je umil roke, greha pa ni izmil in ga ne bo na vse večne čase.« (18/23)* Popolno istozvočnost med sobesedilno prosto besedno zvezo in frazeologemom preprečuje sestavina *kakor Pilatuž*, ki pa hkrati ni obvezna sestavina frazeologema *umiti si roke* 'ne sprejeti odgovornosti za storjeno negativno dejanje'. Poleg tega se *Pilatuž* v nadaljnjem sobesedilu pojavi kot istovetenjska, nefrazeološka sestavina. V tem gre ta primer lahko tudi v drugo vrsto prenovitev (a). Ker je ta primer v gradivu osamljen, sobesedilnih prenovitev te vrste ne bi bilo treba izdvajati, vendar obstajajo (prim. Kržišnik–Kolšek 1987: 522).

3.1.5 Tip V: Frazeološka križanja. Križanjske prenovitve so posledica križanja dveh (le izjemoma tudi več) frazeologemov oz. križanja frazeologema s stalno ali prosto besedno zvezo. Z vidika za dano tipologijo uvedenih štirih postavk, na osnovi katerih sem prenovitve razvrstila v prve štiri tipe, je ta prenovitveni tip problematičen in presega temeljne štiri tipe. V križanjih je prizadeta sestavinska zapolnitev frazeologema in njegova skladijska zgradba, lahko tudi zunanja povezovalnost katerega od frazeologemov, ki vstopajo v postopek križanja. S tega stališča bi bilo te prenovitve mogoče vključiti v naslednji tip med sestavljene prenovitve. Ker pa je križanje hkrati tudi eden izmed delnih postopkov v sestavljenih prenovitvah in je torej s tega vidika osnovni postopek, ga navajam kot poseben tip.²⁴ Križanja družijo tudi to, da so izpeljana iz že danih frazeologemov in stalnih besednih zvez (česar pri nobenem drugem prenovitvenem postopku ni).

²⁴ Prim. npr.: *Znanec mi je pravil, kdaj in kako je bil spoznal svojega očeta. Ob mrtvaški postelji. Oče je ležal sam! ... / Sklonil se je sin k očetu in v tistem trenutku je bil v lica prav tako trd in bled. Napol odprtega očesa pogled mu je rekel mirno in ljubeznivo: »Poglej me zvesto, ki me še nikoli nisi videl!« In sin je spoznal, da se je prelila gorka kri očetova do zadnje kaplje na brezčuten kamen. (22/42) – Gre za križanje frazeologemov *preliti kri (za koga) 'umreti'* in (*kaj* = +abstr, prazno mesto, ki mora biti zasedeno, npr. *beseda, nasvet, nauk) pade na kamen 'kaj (nasvet) nima zaželenega**

V frazeološki teoriji, ki obravnava prenovitve, so sodbe o vrednotenju frazeoloških križanj različne. Nekateri frazeologi jih upoštevajo kot drugim prenovitvam enakovredni postopek (Šanski 1963: 14, Mlacek 1977: 94, Babkin 1970: 43), le s pripombo o nevarnosti ponesrečenih križanj (Mlacek). Drugi (zlasti Molotkov 1977: 202) jih preprosto štejejo k tipičnim napakam (od tod tudi starejše poimenovanje za ta postopek – katahreza; prim. Mlacek 1977: 94).

3.1.5.1 V obravnavanem gradivu je križanj razmeroma malo in niso najbolj učinkovita, nekatera pa so celo nasilna, npr. *ne biti sposoben za nobeno rabo* (7/130) ← *ne biti sposoben za kaj* (prosta besedna zveza) in *ne biti za nobeno rabo* 'biti nesposoben' (frazeologem), tako da jih je treba uvrstiti med napačne prenovitve.

Delitev frazeologemov na pomenotvorni in nepomenotvorni del je za prikaz križanjskih prenovitev primerna in razkriva dve vrsti postopkov, pa naj gre za križanje dveh frazeologemov ali križanje frazeologema s prosto ali stalno besedno zvezo. Tu imamo tipa a) in b).

$$\begin{array}{l} \text{a) } A_1-B_1 \\ \quad \rightarrow A_1-B_2 \text{ oz. } A_2-B_1^{25} \\ A_2-B_2 \end{array}$$

Prenovitev je lahko sestavljena iz nepomenotvornega dela enega frazeologema in pomenotvornega dela drugega: *vreči v kot* 'prenehati se ukvarjati s čim, opustiti kaj' in *poteptati v prah* 'uničiti, izničiti' → *vreči v prah* (7/134). Dvostopenjsko je npr. križanje: *ugrizniti v jabolko spoznanja* ← *ugrizniti v kisló jabolko / jabolko spoznanja* ← *jabolko spora / drevo spoznanja*.

$$\begin{array}{l} \text{b) } A_1-B_1 \\ \quad \rightarrow A_1-(B_1+B_2) \\ A_2-B_2. \end{array}$$

Ta prenovitev je sestavljena iz nepomenotvornega dela enega frazeologema in pomenotvornih delov obeh frazeologemov, npr. *pretipati obisti* 's temeljitim izpraševanjem, poizvedovanjem razkriti negativne lastnosti, ravnanje' in *poznati do jeter* 'poznati vse lastnosti koga, zlasti slabe' → *pretipati jetra in obisti* (7/184). Ta križanjski postopek je redkejši, v gradivu izpeljan le dvakrat.

3.1.5.2 Številčno skromno gradivo frazeoloških križanj kaže, da prenovitveni postopek tega tipa zahteva, da imata izhodiščna frazeologema ali frazeologem in besedna zveza del skupnih pomenskih sestavin, lahko pa imata tudi skupno besedno sestavino. Primer za skupno sestavino in skupne pomenske sestavine: *pretipati obisti / poznati do jeter* z varianto *poznati do obisti*; skupne pomenske sestavine 'razkritje negativnih lastnosti koga'. Primer za skupne pomenske sestavine: *glas počí (o čem)* '(kaj) razvedeti se' / *priiti na dan* 'razkriti, razvedeti se';

uspeha', od katerih je vsak že prenovljen (prvi s skladenjsko razširitvijo *preliti gorko kri* in nato spremembo skladenjskih vlog in pomenov *preliti kri* → *gorkal kri se prelije*; drugi z razširitvijo *l kajl pade na brezčuten kamen*).

²⁵ Določitev zaporedja frazeologemov je poljubna.

vezati otrobe / držati pridigo – skupne pomenske sestavine: 'dejanje govorjenja, ki je negativno vrednoteno'.

Teoretično so križanjske prenovitve pomensko najbolj zgoščene tvorbe. V primeru križanja dveh frazeologemov razkrivajo vsaj tri pomenske plasti: pomen prvega in drugega frazeologema ter pomen na novo nastale proste besedne zveze, kjer ima vsaka »bivša« sestavina svoj besedni pomen. V gradivu dani primeri to teoretično možnost vendar problematizirajo in potrjujejo navedene pomisleke o križanjih kot uspešnem postopku. Potrjujejo jih s svojo maloštevilnostjo in z razmeroma veliko neuspešnimi križanji. Predvsem zaradi maloštevilnosti se zato zdi mikavna možnost, da bi križanja priključili navedenim štirim temeljnimi tipom prenovitev, in sicer križanja pod a) tipu I, križanja pod b) pa k skladiškim razširitvam (tip II). Razlikovalna je le značilnost, da so nadomestne oz. razširjevalne prvine v temeljnih tipih del aktualnega sobesedila, medtem ko gre pri križanjih za izhodiščno drugačen položaj: vstop dveh frazeologemov oz. frazeologema in stalne ali proste besedne zveze. Izločen tip križanjskih prenovitev zahteva predvsem križanja dveh frazeologemov.

3.1.6 Tip VI: Večstopenjske ponovitve

Štirje temeljni tipi prenovitev (sestavinske, skladišjske, povezovalnostne in sobesedilne) so razvrščeni po predpostavkah o zahtevani podobi izhodiščnih frazeologemov, ki je v postopku prenovitve spremenjena, peti tip (križanja) pa na osnovi od prvih štirih različne in v sebi enotne izpeljavnosti iz danih stalnih tvorb. Prenovitve, ki ostajajo zunaj teh tipov, niso razložljive s katerim teh postopkov, ampak so posledica hkratnega delovanja postopkov pri več tipih (zato jih imenujem večstopenjske). Te prenovitve, glede na spreminjevalne postopke raznovrstne, so dveh podtipov. Merilo za ločevanje je razvidnost oz. nerazvidnost izpeljanih postopkov. Prenovitve, ki te postopke še razkrivajo, imenujem sestavljene, one druge pa razstavitve.

3.1.6.1 Sestavljene prenovitve. Kombinacije izrabljenih postopkov so od primera do primera različne. Ena sama izpeljava je skupna več sestavljenim prenovitvam v Cankarjevih besedilih: to so prenovitve, kjer sta izhodiščni frazeologem in prenovitev v neke vrste konverzivnem razmerju, temelječem na konverzivnem razmerju glagolske sestavine frazeologema in prenovitve.²⁶ Primer: */kaj/ pasti v vodo /komul/ 'kaj/ propasti, ne uresničiti se' → /kdol/ v reči v vodo /kaj/ 'kdol/ povzročiti, da kaj propade, se ne uresniči'.*

»Kako je zdaj vse drugače, nego je bilo nekoč! Spominjaj se, Hanca, kako sva sedela tedaj prav na tem mestu! Jaz sem bil vrgel v vodo vse svoje mlado, neumno *upanje*, ti pa si me tolažila ... O Hanca, otroka sva bila tedaj!« (12/148)

²⁶ Prim. Apresjan 1974: 256-283, 5. poglavje: Leksičeskie konversivy. Prim. tudi Vasil'ev (1981: 29): Pomeni (sememi) z enako količinsko in kakovostno sestavo zgradbenih sestavin se lahko razlikujejo po svoji hierarhiji, svoji funkcionalni perspektivi. Npr. glagola *imeti/pripadati* sta po svoji logični vsebini sopomenki. Funkcionalna perspektiva zgradbe njunih pomenov pa je neenaka: v pomenu glagola *imeti* je poudarjena pomenska sestavina 'posedovati', v pomenu glagola *pripadati* pa sestavina 'objekt posedovanja'. Te razlike so lastne glagolskim parom *ljubiti/biti všeč*, *prodajati/kupovati* ipd. Glagoli s takimi pomeni se običajno imenujejo konverzivi.

Ta postopek bi v primeru, če v zgradbi frazeologema ne bi zahteval drugih sprememb, lahko uvrstili v tip I/Ac (zamenjava *pasti* – *vreči*). Razmerje med *pasti* (nekavzativ), ki je glagol dogajanja, in *vreči* (kavzativ), ki je glagol dejanja, zahteva tudi spremembo skladijskih pomenov povezovalnih prvin (tip III): *vreči* zahteva v položaju osebka vršilca dejanja, mesto je v prenovitvi zasedeno s pomenko, ki ima pomensko sestavino +člov (*jaz*), isti položaj je s skladijskim pomenom nosilca dogajanja v izhodiščnem frazeologemu zaseden s pomenko, ki ima pomenske lastnosti -člov -živo -konkr +abstr (npr. *upanje*, *načrti*...).

Prenovitev povzroči razpad frazeološkega pomena in denotacijo besednih pomenov posameznih sestavin, pomen izhodiščnega frazeologema je pri tem le konotiran: skušenjska (pragmatična) nemožnost in nelogičnost besedne zveze *vreči v vodo upanje* ohranja pomen metaforičnega prenosa, ki se ujema z metaforičnimi prenosi pomenov sestavin v izhodiščnem frazeologemu.

Kombinaciji tipov I in III je pri tem primeru potrebno dodati še postopek IV. tipa, tj. sobesedilne prenovitve. Ustrezno sobesedilo je približno trideset strani pred tem (12/120): »*Glej, Hanca, tam doli je svetnik. Spustil sem ga bil v vodo, ali utoniti neče. (...)*« Slika svetnika je torej sobesedilna razvezava metafore *vse svoje mlado, neumno upanje*. Ker pa je slika le simbol, njegov padec v vodo konotira frazeološki pomen 'propasti, ne uresničiti se' in je tudi zato na s. 148 z zamenjavo pomenske sestavine +konkr (*slika svetnika*) v -konkr +abstr (*upanje*) vzpostavljeno razvidnejše razmerje z izhodiščnim frazeologemom.

Za druge vrste kombinacij v sestavljenih prenovitvah prim.: Tip II, IV: *kdor stoji pod kapom, je moker* (17/334) ← *kdo*₁ (vršilec dejanja) *postaviti pod kap koga* (cilj) 's silo spraviti ven' → *kdo*₂ (nosilec stanja) *stati pod kapom* (tip II); sobesedilo *je moker* (tip IV) razkriva slovarski pomen sestavine *kap* 'voda, kapljajoča, odtekajoča s strehe, z drevesa'. Tip I, II in IV: »*Bog te blagoslovi, če me ubiješ; če bom le mogla, ti umijem še rdeči mezinec, ki je bil tako bell!*« (22/230) ← *umiti si roke* 'ne sprejeti odgovornosti za storjeno negativno dejanje' → *umiti rdeči mezinec komu* 'odvzeti komu odgovornost za storjeno negativno dejanje'; negativno dejanje = umor = *rdeči mezinec* (*rdeča kri*).

Vse sestavljene prenovitve imajo dvojno denotacijo, pomenski prenosi znotraj novo nastale metafore so izpeljani iz pomenskih prenosov sestavin v frazeologemu, tem so lahko dodani novi, izpeljani iz sobesedila ali pa ne (prim. *vreči v vodo* ← *pasti v vodo* in *umiti rdeči mezinec komu* ← *umiti si roke*). Skupna lastnost sestavljenih prenovitev, ki jih hkrati ločuje od naslednjih (razstavitev), je, da vsebujejo toliko opornih oblikovnih prvin izhodiščnih frazeologemov, da je postopke prenavljanja mogoče natančno rekonstruirati.

3.1.6.2 Razstavitev (razstavljene prenovitve). Postopek izpeljevanja prenovitve iz izhodiščnega frazeologema ni razviden, ker je večina oblikovnih lastnosti frazeologema odstranjena (skladijska zgradba, povezovalnost). Pomen frazeologema – bolje bi bilo v tej zvezi govoriti o smislu – je vzpostavljen prek besed(e), ki je (so) hkrati tudi sestavina(e) izhodiščnega frazeologema, in prek za pomen (smisel) frazeologema družljivega sobesedila, v katerem nastopa(jo) ta(e)

beseda(e) v svojem slovarskem pomenu in v pomenu, s katerim je (so) kot sestavina(e) frazeologema udeležena(e) v njegovem celovitem pomenu.²⁷

Delček oblike frazeologema je torej ohranjen, namreč kaka njegova sestavina. Pomembno je, da se v tem primeru ohranja pomenotvorna sestavina. Tudi to kaže, da je treba pri razvrščanju prenovitev upoštevati sestavljenost izhodiščnega frazeologema iz dveh delov (A in B). Pri vseh pomenskih tipih frazeologemov to ni mogoče, tako npr. pri zraslekih v glavnem ne; vendar je pomembno, da se v splošnem prenavljajo taki frazeologemi, v katerih je to mogoče.²⁸

Brez upoštevanja frazeološkega pomena ohranjene besede, tj. pomena, s katerim je kot sestavina udeležena v zgradbi celovitega pomena frazeologema, in prek pomena besede tudi celovitega pomena frazeologema besedilo oz. ta del besedila ni v celoti razumljiv. Npr.: *Jakob se ni vdal v prvem trenutku. Ko je spoznal svoje stanje, se je branil, grizel je v vajeti, da so se penila usta. I.../ Izgubljen za zmerom, priklenjen na življenje, na vedomca. ... Ali grizel je v vajeti in usta so se penila. (11/229, 230) ← imeti na vajetih (koga) 'popolnoma obvladovati koga; imeti popolno oblast (nad kom); odvzeti svobodo (komu)'. Prim. še *imeti kamen namesto srca* 'biti neusmiljen, nesočuten':*

Nekje je tisto življenje – kaj ga nisem živel sam? Bilo je, komaj da je še spomin. Zdaj je dan za dnem kakor kamen ob kamnu; mrtev; meni ne vzide sonce, ne zaide.

Skrozi park je prišla s hitrimi, drobnimi koraki postarna ženska; s predpasnikom si je brisala oči in je hripavo poihtevala. *Zganil se je kamen v mojem srcu (21/271).*

Za prikaz učinkovanja naslednje razstavitve bi bilo treba navesti Cankarjevo novelo *Prepir v krčmi (21/160–169; uvrščena v zb. Moja njiva; 1. objava SN 1911)* v celoti. Celotna zgodba je namreč zgrajena na osnovi pomena frazeologema; besedilo je v zgodbo prevedeni pomen frazeologema, okrepljen z opornimi besedami, ki so njegove pomenotvorne sestavine. Navajam smiselno skrajšavo:

V soboto pod večer so sedeli v krčmi močilniški velikaši, kakor so tam sedeli vsak večer do svete polnoči. Prijaznost je bila med njimi. Sprli se niso nikoli do hudega, niti ob taroku ne. I.../

Takrat ga /nadučitelja/ je prekinil kratkovidni notar in je kazal s prstom po zraku.

»Glejte, glejte... komar!«

Davkar se je zasmel.

»Ti pa komar! Kaj ne ločiš muhe od komarja?«

Notar je bil užaljen, zato ker je skrival in tajil svojo kratkovidnost.

»Muha! Koliko pa si ga že zvrnil nocoj? Še malo, pa boš videl stona!«

»Kolikor sem ga zvrnil, ga bom plačal sam!« je rezko in na kratko odgovoril davkar. I.../

»Ne komar, ne muha – brencelj je! I.../

»Poglejmo, kaj da je, potipljimo!«

²⁷ Prim. Š a n s k i j (1963: 143): Toda najpogostejši prijem za doseganje stilistične opaznosti je raba frazeologema ne kot določene stalne besedne zveze, ampak izraba njegove celovite podobe ali vsebine. Frazeologema kot celovite jezikovne enote tukaj pravzaprav ni več, toda za pravilno razumevanje sobesedila in za dojetje njegovih estetskih značilnosti je nujno treba poznati in upoštevati tudi frazeologem, tak, kot se uporablja v jezikovnem sestavu. M l a c e k (197: 91): Res je, da obstajajo tudi take aktualizacije, pri katerih se iz frazeologema izloči le določena sestavina ali določene sestavine, s čimer se doseže popolna razgraditev in tako novi izraz le še od daleč spominja na izhodiščno enoto.

²⁸ Prvo pobudo za to misel daje K o r o š e c (1978: 150). Del A imenuje prosti del (klišeja), del B (za tukaj rabljeni izraz pomenotvorna sestavina) pa stalni del.

Skočili so vsi, kakor so bili rejeni. /.../ /.../

»Pa vendarle je bil *brencelj* ... kako bi drugače tako brenčalo?«

»Kaj *komar* ne brenči? /.../« /.../

Spogledali so se vsi velikaši. V očeh ni bila več sama neprijaznost, temveč bilo je očitno, vroče, zlobno sovraštvo, ki ni imelo samo enega cilja, temveč je pljuvalo na vse strani, vsem in vsakemu v obraz. Razgalilo se je, kar je bilo zapeto do vratu – gobava telesa, brezsramna, pohotna ustna, lokomne, ubijajoče oči. Za trenutek so vsi molčali. Tedaj pa se je oglasilo iz vseh ust, kakor en sam krik – hreščeč, hripav, komaj še človeški. /.../

Nato pa se je zgodilo nekaj tako čudnega in neverjetnega, da je težko napisati. Nadučitelj, sladkooki, belolični, najmirnejši med vsemi, je pograbil steklenico ter jo zalučil z vso silo proti dacarju, zadel pa je notarja naravnost v obraz, da se je takoj prikazala pod očesom črna kri. To je bilo znamenje za vseobči tepež. /.../

Ta grozota se je vršila v soboto zvečer, vse do svete polnoči.

Drugi dan, v nedeljo, je stal nadučitelj na trgu pred pošto. /.../

Zvečer pa so sedeli v krčmi in nadučitelj je povzdignil svoj glas in rekel:

»Bratje, radost je živeti na svetu, če živi človek, kakor mi živimo! ... V naših srcih je ljubezen, zato so čista in zadovoljna ta naša srca, zato so zdrava naša lica, so zadovoljne naše oči. Še zanaprej ...«

Celotni smisel besedila (zgodbe) ustreza pomenu frazeologema *delati iz komarja / muhe slona* 'močno pretiravati, nepomembno malenkost stopnjevati do odločilne pomembnosti'. Sestavine *komar* – *muha* – *slon*, prek katerih je bistveno vzpostavljen pomen celotnega frazeologema na osnovi razločevalne pomenske sestavine 'velikost' (stopnjevanje lastnosti: manjši – večji – največji) so v besedilu izrabljene in delujejo najprej s svojimi slovarskimi pomeni. Kot sestavine frazeologema učinkujejo s svojim znotrajfrazeološkim pomenom šele skupaj z zgodbenim dogajanjem. Za izhodišče sta izrabljena variantna frazeologema *delati iz komarja slona* in *delati iz muhe slona*, izrabljena je tudi razločevalna pomenska sestavina ('velikost') med obema variantnima sestavinama *komar* – *muha*. Veriga pomenk s skupno pomensko sestavino 'žival' in razločevalno 'velikost' je v besedilu razširjena s pomenkami, ki imajo enako skupno in razločevalno pomensko sestavino, npr. *brencelj* (*komar* – *muha* – *brencelj* – *slon*) in druge. Na zgodbeni ravni tem stopnjam ustreza stopnjevanje negativnega razmerja med »junaki«: nesporazum – prepir – pretep.

Izrabo prenovljenega frazeologema kot nosilca zgodbe ali motiva imenuje Mlacek (1977: 97)²⁹ frazeološka podoba in jo uvršča med novejšje postopke v izrabi frazeologije v umetnostnih besedilih, »toda prve, še nejasne poskuse najdemo že pri nekaterih avtorjih iz prejšnjega stoletja«.

3.2 Ta tipologija frazeoloških prenovitev je izdelana na osnovi gradiva iz Cankarjevih proznih besedil. Primerjava z navedenimi tipologijami kaže, da so v tem gradivu zastopani vsi tipi prenovitev, tako zgradbeni (glede na to, na kateri jezikovni ravni je postopek prenovitve izpeljan) kot pomenski (glede na to, v kakšnem razmerju je pomen prenovitve do pomena izhodiščnega frazeologema; od stilne opaznosti prek spremenjenih sozaznamovalnih in zaznamovalnih pomenskih sestavin do popolne ukinitve frazeologema ob ohranjanju njegovega temelj-

²⁹ Včasih se taka izraba frazeologema zlasti v umetnostni in esejistični zvrsti označuje kot t.i. frazeološka podoba (frazeologický obraz). Gre za tak odlomek besedila, v katerem je variantnost frazeologemov, njihova sopomenskost ali aktualizacija postala izhodišče pomenske zgradbe. Izmenjavajo bližnjih frazeologemov je pri tem nosilec nekega motiva ali druge sestavine zgodbene zgradbe.

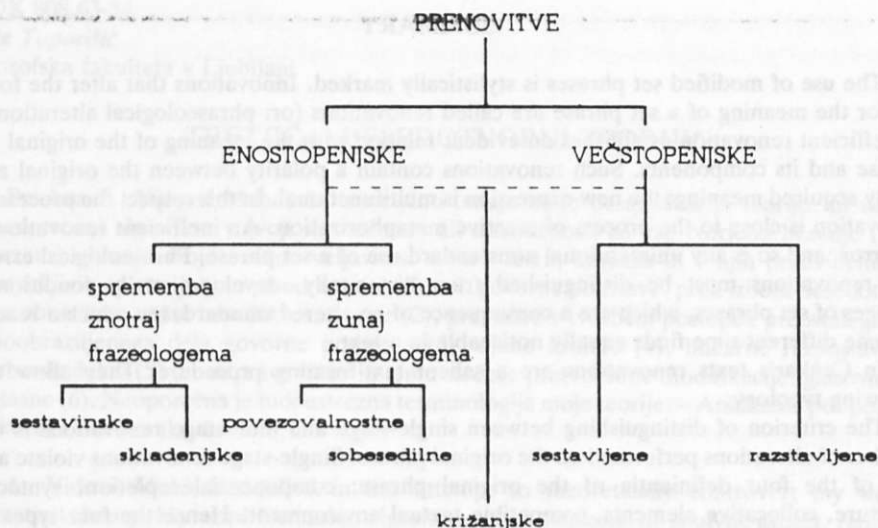
nega smisla v besedilu): **Seveda pa niso izrabljena vsa možna pomenska razmerja**, npr. med nadomeščenimi sestavinami in nadomestnimi besedami, prav tako ne vsa možna razmerja med pomenom frazeologemov in njihovih istozvočnih prostobesednozveznih ustreznikov itd. Le tako namreč lahko prenovitev ostaja ustvarjalni besedilni postopek.

Pri tipologiji prenovitev sem izhajala iz predpostavke, da je za uresničitev frazeologemu lastnih zaznamovalnih in sozaznamovalnih pomenskih sestavin potrebna njegova neokrnjena podoba. Za njeno celovitost so bile postavljene štiri zahteve: sestavinska zapolnitev, skladijska zgradba, povezovalnost prvin in družljivost v sobesedilu. Na tej osnovi so se izoblikovali štirje temeljni tipi prenovitev (enostopenjske) in dva podtipa večstopenjskih (sestavljene in razstavljene). Na prehodu med enostopenjskimi in večstopenjskimi prenovitvami so frazeološka križanja, ki enostopenjske presegajo s hkratnimi spremembami na več ravneh, a so tudi eden od delnih postopkov v večstopenjskih prenovitvah. Pomenski premiki, ki jih povzročajo posamezni tipi, so bili deloma omenjeni sproti. Ugotovimo lahko, da tip I glede na to, kakšne pomenske odklone postopek povzroča, ni enoten. Tako je npr. izpust nepomenotvornega dela frazeologema v besedilu samo opazen, medtem ko zamenjava frazeološke sestavine obvezno prinaša aktualizacijsko razmerje med pomenom frazeologema in prenovitve, to razmerje je vzpostavljeno prek zamenjave sestavine frazeologema z aktualno besedo; ohranja pa se sozaznamovalno razmerje do tistega pomena nadomeščene sestavine, s katerim je le-ta udeležena v celovitem pomenu frazeologema. Pri tipu II besednoredne prenovitve ne razkrivajo slovarskih pomenov sestavin, vendar ima ta ugotovitev omejeno veljavo, saj sloni le na v gradivu danih primerih.³⁰ Za vse druge prenovitve je značilna dvojna denotacija: razkritje pomena frazeologema in pomenov njegovih sestavin.

Po učinkovanju v besedilu lahko prenovitve delimo na uspešne in neuspešne (napačne); to ni odvisno od tipa prenovitve, ampak od tega, na kakšen način je vzpostavljena zveza oz. pomensko razmerje med izhodiščnim frazeologemom in prenovitvijo; dalje in splošneje pa od umeščenosti prenovitve v sobesedilo in funkcioniranje v njem, vnašanje novih ali dodatnih obvestil vanj, kar je mogoče ovrednotiti le pri vsaki posamezni prenovitvi. Neučinkovite prenovitve so napake, tj. posledica nepoznavanja norme danega jezika, ali preprosto verbalizmi.

Za razsojanje o tem, kolikšen je delež frazeoloških prenovitev v (jezikovni) stilistiki Cankarjevih besedil, kar ta razprava pušča ob strani, je pomembna pogostnost izrabe prenovitvenih postopkov, zlasti pa prisotnost tistih razstavitev (kot skrajne stopnje razkrojenosti izhodiščnega frazeologema), v katerih je prenovljeni frazeologem nosilec motiva ali celotne zgodbene zgradbe. Ti posegi so v Cankarjevih besedilih razmeroma redki, vendar v slovenski književnosti prvič uporabljeni.

³⁰ Vsaj teoretično bi bilo možno, da so tudi pri spremembi besednega reda razkriti besedni pomeni sestavin. Prim. npr. prenovitev: »Vse sem vzgojila v božjem strahu.« / »Da, da, v strahu božjem.« (Gl. Kržišnik - Košček 1987: 521.) Vendar gre v navedenem primeru še za dodatno sobesedilno razkrivanje besednoredne prenovitve in prav to povzroči razkritje sestavin kot samostojnih besed: v *strahu božjem* 'čednostno' → v *božjem strahu* 'v strahu pred bogom'.

Navedenke

- Apresjan, Ju. D., 1974: Leksičeskaja semantika. Moskva.
- Aristoteles, 1982: Poetika. Ljubljana
- Babkin, A. M., 1970: Russkaja frazeologija, ee razvitie i istočniki. Leningrad.
- Cankar, I., Zbrano delo VI-XXIII. Ljubljana 1967-1975.
- Čermák, F., 1985: II. Frazeologie a idiomatika, v: J. Filipce, F. Čermák, Česká lexikologie. Praga, 166-236.
- Glonar, J., 1936: Slovar slovenskega jezika, Ljubljana.
- Kmecl, M., 1976: Mala literarna teorija, Ljubljana.
- Korošec, T., 1978: Obnovitve v časopisnih naslovih, v: Slavistična revija 26/2, 147-160, Ljubljana/Maribor.
- Kržišnik, E., 1987: Prenovitve kot inovacijski postopek, v: Slava 1/1, 49-56, Ljubljana.
- 1987: Prenovitve stalnih besednih zvez v Kosmačevi prozi 30. let, v: Obdobja 7, 517-532, Ljubljana.
- Mlacek, J., 1977: Slovenská frazeológia, Bratislava.
- Molotkov, A. I., 1977: Osnovy frazeologii russkogo jazyka, Leningrad.
- Mršević-Radović, D., 1987: Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Beograd.
- Pogorelec, B., 1969: Zgradba stavka v prozi Ivana Cankarja, v: V. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 11 str., Ljubljana.
- 1976: Ivan Cankar - vozlišče razvoja slovenske besedne umetnosti, v: XII. seminar SJLK, 27-45, Ljubljana.
- SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika, I-IV, 1970-1985, Ljubljana.
- Šanskij, N. M., 1963: Frazeologija russkogo jazyka, Moskva.
- Toporišič, J., 1964: Pripovedna dela F. S. Finžarja, Ljubljana.
- 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, v: Jezik in slovstvo 19/8, 273-279, Ljubljana.
- Vasil'ev, L. M., 1981: Semantika russkogo glagola, Moskva.
- Weinreich, U., 1969: Problems in the Analysis of Idioms, v: Substance and Structure of Language, 23-81, Berkeley in Los Angeles.
- Žukov, V., 1978: Semantika frazeologičeskikh edinic, Moskva.

SUMMARY

The use of modified set phrases is stylistically marked. Innovations that alter the form and/or the meaning of a set phrase are called renovations (or: phraseological alterations). An efficient renovation establishes an evident relation with the meaning of the original set phrase and its components. Such renovations contain a polarity between the original and newly acquired meaning; the new expression is multifunctional. In this respect the process of renovation is close to the process of creative metaphorization. An inefficient renovation is an error, and so is any unintentional nonstandard use of a set phrase. Phraseological errors and renovations must be distinguished from historically, developmentally conditioned changes of set phrases, which are a consequence of an altered standard, but which a reader in some different time finds equally noticeable in a text.

In Cankar's texts renovations are a salient text-forming procedure. They allow the following typology:

The criterion of distinguishing between single-stage and multistage renovations is the number of alterations performed on the original phrase. Single-stage renovations violate any one of the four definitia of the original phrase: componential repletion, syntactic structure, collocative elements, compatible textual environment. Hence the four types of renovations: componential, syntactic, collocational, contextual. A simultaneous effect of several single-stage renovations produces a multistage renovation. It can be a composite one, if the procedures of alternations are evident; if they are not evident, it is a disassembled one.